

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ЖИТТЄВИЙ ТА ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА ІПОЛИТОВИЧА ЛИПСЬКОГО

Розглянуто життєвий та творчий шлях видатного вченого-ботаніка, організатора науки, одного із засновників Української Академії Наук та її президента у 1922–1928 рр. – Володимира Іполитовича Липського.

Ім'я видатного вченого – ботаніка, організатора науки, одного з засновників Української Академії Наук Володимира Іполитовича Липського нині широко відоме. Меморіальна дошка на будинку Президії Національної академії наук України на вулиці Володимирській у Києві нагадує, що він був президентом Академії у 1922–1928 рр. Проте життєвий шлях цієї непересічної особистості, на жаль, не дуже відомий, навіть серед науковців. У 1958 р. була надрукована невеличка брошура А.І. Барбарича "Володимир Іполитович Липський" [2], а у 1991 р. побачила світ монографія Д.М. Доброчаєвої та Г.П. Мокрицького [3]. Багато працюючи в архівах України та Росії, Д.М. Доброчаєва детально дослідила життя та діяльність В.І. Липського. Видана малим накладом ця книга давно вже стала бібліографічною рідкістю, а численні статті в довідкових виданнях не повною мірою розкривають його особистість.

© Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА, 2003

В.І. Липський

Наукова діяльність В.І. Липського стосувалася питань флористики, систематики та географії рослин, гербарної справи, організації роботи ботанічних садів, історії ботаніки. Під час численних експедицій він відвідав усі конти-

ненти земної кулі, крім Австралії та Антарктиди. Одним з перших описав флору Індонезії, Тунісу, Алжиру та Середньої Азії. Кількість зібраних ним особисто гербарних аркушів сягає десятків тисяч. Він описав чотири нові роди та понад 220 нових видів та різновидів рослин, на його честь ботаніки назвали два роди та 54 види рослин. Близький знавець багатьох ботанічних садів світу, Володимир Іполитович заклав наукові основи створення ботанічного саду Української Академії наук у Києві (нині НБС ім. М.М. Гришка НАН України).

Народився В.І. Липський 11 березня 1863 р. в селі Самостріли Ровенського повіту Волинської губернії (нині Корецький район Ровенської обл.). І батько, і дід, і прадід Володимира Іполитовича були священиками. Здавалося, що і в четвертому поколінні ніхто не порушить цю традицію, однак вийшло інакше. У 1873 р. родина переїхала до Житомира, який став для Володимира Іполитовича другою батьківщиною. Він навчався у першій Житомирській гімназії, яка славилася гарним викладацьким складом. У 1877 р. продовжив навчання в Колегії ім. Павла Галагана. Це був один з найкращих учбових закладів Києва, який готував своїх учнів до вступу до університету та наукової роботи. Заснована Колегія була відомим в Україні меценатом Григорієм Павловичем Галаганом в пам'ять про його трагічно загиблого у 16 років сина, для того, щоб здібні юнаки продовжили те, що блискуче розпочав, але не встиг завершити юний Павло. Хоча до Колегії приймали у 16 років, але за свої глибокі знання Володимир Липський отримав дозвіл вступити до Колегії вже п'ятнадцятирічним. Він був одним з найкращих учнів і закінчив Колегію із золотою ме-

даллю. В.І. Липський усе життя пам'ятав ці чотири роки навчання, регулярно відвідував зібрання колишніх вихованців Колегії. Після експедиції до Середньої Азії, у 1898 р., надрукував у Щорічнику Колегії ім. Павла Галагана статтю "Ледник Галагана в Каратегине" [3, 195], а один з описаних ним родів середньоазіатської флори має назву *Galanania* – на честь учбового закладу, який залишив глибокий слід у його душі [3, 208].

У 1881 р. В.І. Липський вступив на фізико-математичний факультет Київського університету. Ще під час навчання під керівництвом професора ботаніки І.Ф. Шмальгаузена захопився вивченням флори України. Вже після першого курсу під час літніх канікул досліджував флору Житомирщини, а після четвертого – разом із І.Ф. Шмальгаузенем здійснив ботанічну екскурсію на Подолію. На сторінках складеної І.Ф. Шмальгаузенем "Флори Південно-Західної Росії" висловлена подяка поряд з іншими колегами студенту Володимирі Липському [3, 19].

Після закінчення університету, у 1887 р., В.І. Липський був призначений асистентом на кафедру ботаніки, а також обійняв посаду помічника консерватора (хранителя гербарію) ботанічного кабінету та університетського Ботанічного саду. Також йому було доручено керувати практичними заняттями студентів із систематики рослин. Він не полишає наукової діяльності. За рахунок товариства дослідників природи здійснює багато експедицій до Бесарабії, Кавказу та Криму. У 1890 р. В.І. Липський перший раз поїхав за кордон – до країн Південної Європи – Турції, Греції, Італії. Там він знайомився з постановкою роботи кращих ботанічних

садів та природничо-історичних музеїв. Після цих поїздок Володимир Іполитович упродовж усього життя цікавився справою організації роботи ботанічних садів і став одним з найкращих знавців цієї справи.

У серпні 1890 р. Володимир Іполитович отримав посаду консерватора Ботанічного саду Київського університету. У 1891 р. ним була здійснена друга експедиція за кордон — до Італії та Австрії, а у 1893 р. — до Персії. Наукові праці В.І. Липського цих років засвідчують, що автор вже був зрілим дослідником природи, досвідченим мандрівником, кваліфікованим флористом та систематиком.

У 1893 р. на з'їзді дослідників природи у Москві здібного молодого вченого помітив директор Петербурзького ботанічного саду Олександр Федорович Баталін і запропонував йому посаду молодшого консерватора. Вважаючи це за честь, В.І. Липський у 1894 р. переїхав до Петербурга. Так закінчився його перший київський період.

Майже чверть століття життя віддав Володимир Іполитович Петербурзькому ботанічному саду. Саме там розкрився його талант флориста-систематика, ботаніка-географа, невтомного мандрівника. Там він пройшов шлях від молодшого консерватора до головного ботаніка саду.

"Широта і різноманітна діяльність, виконана В.І. Липським у С.-Петербурзькому ботанічному саду, висунули його на одне з перших місць серед російських ботаніків", — писав професор Б.О. Федченко [3, 34]. У 1899 р. вийшла з друку книга В.І. Липського "Флора Кавказа", доповнена у 1902 р., яка і донині не втратила своєї актуальності. Більша частина колективної три-

томної праці "С.-Петербургский ботанический сад за 200 лет его существования, 1713—1913" теж належить В.І. Липському [3, 34]. Тільки він з його ерудицією та працездатністю міг здійснити подібну роботу. Багато зусиль доклав Володимир Іполитович і для систематизації гербарію С.-Петербурзького ботанічного саду. Треба було обробити та підсумувати рослинні збори кількох поколінь ботаніків та збори, отримані від членів Російського географічного товариства. Грунтовна монографія "Гербарий С.-Петербургского ботанического сада (1823—1908)" стала підсумком цієї роботи. Віддаючи належну шану ботанічним садам Кью, Берліна, Парижа, Нью-Йорка, В.І. Липський вважав, що С.-Петербурзький ботанічний сад є садом світового рівня.

У цей же період життя Володимир Іполитович присвятив багато часу вивченню природи Середньої Азії, особливо дослідженню Гіссарського хребта. Ці експедиції були пов'язані з ризиком для життя, бо дуже небезпечні гірські кам'янисті шляхи над урвищами, куди іноді зривалися коні. Не легшими були й експедиції до гірських систем Паміро-Алаю та Тянь-Шаню.

Під час своїх численних поїздок В.І. Липський не тільки збирав ботанічні колекції та описував флору даного регіону, а й складав карти, робив метеорологічні спостереження, описував у щоденниках культурні цінності, картинні галереї, побут та звичаї місцевого населення, фіксував усе це на світлинах. Але особливу увагу приділяв ботанічним садам. Він вимірював кроками ширину та довжину доріжок, ретельно описував планування садів, влучними зауваженнями привертая увагу до особливостей ландшафту, облаш-

тування оранжерей, стану гербарію, проблем фінансування наукових установ, змісту та форми етикеток тощо.

Так, в Італії його здивувала велика кількість університетів (при кожному з 25 університетів була кафедра ботаніки з ботанічним садом). "Замечу, что это избытие университетов вовсе не указывает на блестящее положение науки в Италии", — писав Володимир Іполитович, вказуючи на надзвичайно низький рівень оплати труда науковців [3, 97]. На жаль, це зауваження В.І. Липського і нині є актуальним для України.

А ось і політичний висновок ботаніка: "... что касается среднеазиатских степей, то они вызовут улыбку у тех, кто видел эти степи в природе. Если бы эти степи были так пышны, как они представлены в Венском ботаническом саду, то, вероятно, политическая карта Азии имела бы совсем другой вид" [3, 93].

У Берлінському ботанічному саду він дивувався великій кількості правил для відвідувачів, зазначаючи, що ярликів тут більше, ніж рослин. А в Женеві — оригінальним заходам, якими місцева адміністрація захищала цінні види: біля них були висаджені красиві, але малоцінні. Це було зроблено для того, щоб відвідувачі рвали саме їх, не помічаючи менш привабливих, але більш цінних [3, 93].

Закордонні поїздки не тільки збагачували вченого цікавою інформацією, а й допомагали осмислювати багато проблем своєї батьківщини. Аналізуючи свій досвід, він міркував над необхідністю створення ботанічних садів у Сибіру, на Кавказі та в інших регіонах Російської імперії для подальшого вивчення на той час ще маловідомої місцевої флори.

У 1908 р. В.І. Липський здійснив багатомісячну мандрівку на Цейлон, оскільки

його цікавила і тропічна флора. По дорозі він відвідав Олександрію, Суецький канал, Каїр. У музеї ботанічного саду Канді на Цейлоні серед найвизначніших ботаніків світу, які його відвідали, нині записано й ім'я В.І. Липського. Він разом зі своїм супутником зупинився у російського підприємця Чокова, який віддав у розпорядження вчених перший поверх свого будинку. Дуже швидко це помешкання перетворилося на лабораторію, де зберігалося обладнання, рослини, гербарій. Майже весь час В.І. Липський проводив у ботанічному саду та його околицях — джунглях, горах. Збирав гербарій, консервував плоди та живі рослини для музею, описував своє бачення типових тропіків з їх москітами та духотою, яка не дає відпочинку навіть уночі: "не такий це рай, як описують" [3, 115].

З Цейлону В.І. Липський привіз цінні ботанічні колекції — 154 зразки плодів та насіння, 70 видів живих рослин, 647 таксонів гербарію [3, 118].

У 1910 р. Департамент землеробства та Петербурзький ботанічний сад відрядили В.І. Липського на конгрес латиноамериканістів та Всесвітню виставку в Буенос-Айресі. Крім Аргентини він відвідав Бразилію та Уругвай.

У 1913 р. В.І. Липський відвідав ботанічні сади Японії та Кореї, а у 1914 р. побував у ботанічних садах Північної Америки. Усі свої поїздки Володимир Іполитович докладно відображав у звітах, які регулярно виходили з друку. Його наукові праці й донині не втратили свого значення, оскільки в них сконцентрований світовий досвід організації роботи ботанічних садів. Саме цей досвід він хотів втілити в життя в Україні, куди повернувся у вересні 1917 р.

У батьківському будинку в Житомирі Липський прожив до кінця 1918 р. За

цей час здійснив поїздки по Дніпру, побував у Черкасах, Катеринославі (нині Дніпропетровськ). У Києві зустрічався з вченими – П.А. Тутковським, О.В. Фомінім, М.Ф. Кащенком, В.І. Вернадським. Обговорювалась його майбутня робота у складі Української Академії Наук, яка влітку 1918 р. була на стадії створення. У серпні 1918 р. Володимира Іполитовича спіткало велике горе. Під час важкої і тривалої поїздки з Петербурга до Києва померла його хвора на туберкульоз дружина Юлія Калістратівна, приїхали тільки діти. Трохи оговтавшись від тяжкої втрати, Володимир Іполитович мріяв знову повернутися до наукової діяльності та організувати в Україні ботанічний сад світового рівня, але цим мріям завадила громадянська війна та повоєнна розруха.

У жовтні – листопаді 1918 р. Володимир Іполитович разом зі своїм давнім товаришем Петром Кузьмичем Козловим, вченим і мандрівником (на його честь Липський назвав описаний ним рід *Koslovia*) [3, 208] здійснив подорож півднем України – вони відвідали Асканію-Нову, Миколаїв, Херсон. Під Миколаєвим сталася катастрофа поїзду, на якому вони їхали, але все обійшлося. Через багато років Володимир Іполитович, згадуючи цей епізод, писав, що не раз під час подорожей стояв за крок від смерті.

У грудні В.І. Липський повернувся до Києва і 30 грудня 1918 р. на засіданні фізико-математичного відділення Української Академії Наук його обрали директором на той час ще не існуючого ботанічного саду [5]. Цей сад ще треба було створити, і досвід Володимира Іполитовича мав стати в пригоді. Але, на жаль, мрія вченого не здійснилася. У ґрунтовній праці "Ботанічний сад Української

Академії Наук і його завдання", написаній у важкому 1919 р., а надрукованій лише у 1927 р., В.І. Липський заклав наукові основи академічного ботанічного саду, детально описав його завдання і структуру [4]. За задумом Володимира Іполитовича, цей сад мав стати кращим у світі.

Вчений активно включився в роботу Української Академії Наук. У березні 1919 р. була створена комісія УАН з вивчення природних багатств, у складі якої був і В.І. Липський, якому за сукупністю праць ("honoris causa") було присуджено науковий ступінь доктора ботаніки. На основі матеріалів, зібраних під час поїздки до Асканії-Нової він створив проект реорганізації заповідника, основним завданням якого було зберегти та дослідити цілинні степи. У тому ж 1919 р. вчений був обраний академіком УАН по кафедрі ботаніки та ботанічному саду і секретарем II (фізико-математичного) відділу УАН, а також обійняв посаду завідувача кафедри квіткових рослин [3, 126–127].

Дуже важко було вижити вченим УАН у роки громадянської війни та економічної розрухи. Як дійсний член академії Володимир Іполитович отримав маленьку кімнату в будинку Президії УАН по вул. Володимирській, 54, і крім напруженої наукової праці змушений був рубати дрова та поратися у городі. Кожна життєва дрібниця перетворювалася на проблему. Крім цього, майно вчених зазнавало численних реквізицій [3, 128]. Грошей вистачало хіба що на харчування. Але ж вченому необхідно було купувати книжки, посібники, інструменти тощо. Однією з турбот В.І. Липського, як і інших академіків, було формування академічної бібліотеки. Завдяки цим ученим було врятовано сотні тисяч унікальних книг з приватних бібліотек

зруйнованих маєтків, які стали основою сучасної Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського.

У 1921 р. В.І. Липського обрали віцепрезидентом УАН, а 12 червня 1922 р., після смерті третього президента УАН — історика О.І. Левицького, його обрали президентом. "Попал в президенты", — записав він у щоденнику [3, 133].

Неоціненні заслуги В.І. Липського як організатора роботи наукових установ України. Він також знаходив час, щоб продовжувати вивчати флори Криму, Кавказу, Сухого Лиману, околиць Одеси, Києва та Житомира. На ці експедиції він витрачав літні відпустки, працював, не шкодуючи сил та творчої енергії. А перебувати на посаді президента йому було нелегко. Адміністративні обов'язки обтяжували. Будучи глибоко порядною людиною, Володимир Іполитович чекав того ж і від оточуючих. Йому завжди була притаманна тверезість поглядів і оцінок, вимогливість до себе та оточуючих. Він був принциповим, іноді навіть різким, якщо справа стосувалася наукової істини. Невігластво, брехня, неакуратність у роботі його дратували. У другій половині 20-х рр. вже набирав обертів культ особи, почали з'являтися паростки лисенківщини, які Володимир Іполитович старався викорінювати. "Неужели молча согласиться, что ячмень по желанию докладчика может превратиться в рожь", — у відчаї писав він в листі до академіка Є.П. Вотчала після одного із засідань Академії [3, 137]. Звичайно, така прямота оцінок не могла сподобатися вискоккам та чиновникам від науки. Іноді доводилося терпіти відверті образи. Траплялися випадки, коли йому було соромно за установу, яку він очолював.

У грудні 1927 р. помер батько Володимира Іполитовича, Іполит Федорович. У Житомирі зосталася тільки сестра. Діти роз'їхалися, він залишився один.

У 1928 р. В.І. Липський був обраний членом-кореспондентом АН СРСР. Рекомендації для обрання на цю високу посаду він отримав від відомих вчених — Володимира Леонтійовича Комарова та Івана Порфенійовича Бородіна, які дали високу оцінку його науковим заслугам [3, 141].

У березні В.І. Липському виповнилося 65 років. Виконувати обов'язки президента Академії і суміщати їх з науковою роботою та експедиціями ставало дедалі важче. У Києві над його головою поступово збиралися хмари, а йти на компроміси він не вмів і не бажав.

21 червня 1928 р. В.І. Липський за власним бажанням залишає посаду президента Академії наук і переїздить до Одеси. Шість років, проведені ним на цій відповідальній посаді були найважчими в його житті. Цей вистражданий шаг оцінив Володимир Іванович Вернадський: "Вы мудро поступили, отказавшись от Киева, когда вы не вольны в выборе помощников" [3, 145].

В Одесі Володимир Іполитович потрапив у свою стихію — 5 серпня 1928 р. обійняв посаду директора ботанічного саду Одеського університету. Один з найстарших ботанічних садів України переживав не кращі часи — далися знаки важкі роки революції та громадянської війни. Частина цінних рослин, незважаючи на зусилля вчених, була знищена, пошкоджені теплиці та оранжерея. З приходом В.І. Липського сад почав відновлюватися. Вчений зосередив зусилля колективу на перевірці російських назв культивованих рослин, заснуванні гербарію, бібліотеки, хіміч-

ної лабораторії та музею, домігся збільшення його площі (за рахунок колишньої дачі Маразлі) та колекцій рослин. Через два роки Одеський ботанічний сад став солідною науковою установою, а у 1931–1932 рр. завдяки величезному досвіду та енергії Володимира Іполитовича досяг найвищого розвитку. Дослідження ним водоростей Чорного моря дали змогу запустити перший в Україні завод з видобутку агар-агару та йоду. Для підтримання наукових досліджень на належному рівні Володимир Іполитович мріяв підпорядкувати свій сад Академії наук України.

Але цим мріям не вдалося здійснитися. У 1932 р. Постановою Уряду у саду відібрали територію дачі Маразлі разом з цінними насадженнями та відремонтованою оранжереєю. Таким чином, сад залишився у своїх колишніх межах, а праця колективу над освоєнням нової площі виявилася даремною. З 1933 р. сад знову став належати Одеському університету, аспірантура саду була переведена до університету.

У ці складні для біологічної науки часи "лисєнківщини" Володимир Іполитович тримався гідно, не йшов на компроміси. У жовтні 1933 р. він демонстративно пішов із зали засідань під час доповіді Т.Д. Лисєнка про переробку природи рослин, після чого був змушений піти з посади директора та перейти на посаду наукового консультанта [3, 156]. Все важче ставало друкувати наукові праці, які не містили підтримки ідей Лисєнка, доводилося писати "до шухляди".

Незважаючи на поважний вік, у 1935–1936 рр. В.І. Липський здійснив експедиції до Узбекистану, Таджикистану та Туркменії, привіз звідти велику колекцію рослин для ботанічного саду,

про який він дбав до останнього подиху.

Помер Володимир Іполитович Липський 24 лютого 1937 р. в Одесі. Під час Другої світової війни частина одеського цвинтаря з його могилою була зруйнована, але завдяки старанням Дарини Микитівни. Доброчаєвої місце поховання було віднайдене, і до 125-річчя від дня народження вченого там був відкритий пам'ятник, гідний його пам'яті. 1 лютого 1991 р. була встановлена і меморіальна дошка на будинку, де він жив в Одесі, за адресою: Приморський бульвар, 87 [1].

На жаль, не всі його наукові праці видані, частина і досі залишається в рукописах. В архівах Москви, Петербурга, Києва, Одеси, Житомира зберігаються його щоденники та епістолярна спадщина: листування з М.І. Вавиловим, В.І. Вернадським, Є.П. Вотчалом, О.В. Фоміним, В.Л. Комаровим, М.Г. Холодним, І.Ф. Шмальгаузенем та багатьма іншими адресатами. Ці листи – живі сторінки історії ботаніки.

1. *Азарова Л.В., Бонєцький А.С., Доброчаєва Д.М., Пирожок Ю.А.* Вшанування пам'яті Володимира Іполитовича Липського // Укр. ботан. журн. – 1992. – 49, № 1. – С. 98–101.

2. *Барбарич А.І.* Володимир Іполитович Липський. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 38 с.

3. *Доброчаєва Д.Н., Мокрицький Г.П.* Володимир Іполитович Липський. – К.: Наук. думка, 1991. – 216 с.

4. *Липський В.І.* Ботанічний сад Української Академії Наук і його завдання // Ювілейний збірник на пошану акад. Д.І. Багалія. – К.: Вид-во Академії наук, 1927. – С. 1–53.

5. *Протоколи засідань фізико-математичного відділу Академії наук за 1918 р.* – К.: Вид-во УАН, 1919. – 76 с.

**ЖИЗНЕННЫЙ И ТВОРЧЕСКИЙ ПУТЬ
ВЛАДИМИРА ИПОПОЛИТОВИЧА
ЛИПСКОГО**

Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

Рассмотрен жизненный и творческий путь выдающегося ученого-ботаника, организатора науки, одного из основателей Украинской Академии Наук и ее президента в 1922–1928 годы – Владимира Ипполитовича Липского.

**THE WAY OF LIFE AND CREATIVE
WORK OF VOLODIMIR I. LIPSKY**

T.M. Cherevchenko, N.V. Chuvikina

M.M. Grishko National Botanical Gardens,
National Academy of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

The present paper deals with the way of life and creative work of famous scientist – botanist, organizer of science, one of the creators of Academy of Sciences of Ukraine and its president in 1922–1928 – Volodimir I. Lipsky.